

تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

سید جواد خاتمی^۱

سیده سمیه خاتمی^۲

سید مرتضی خاتمی^۳

چکیده

ویژگی‌های جغرافیایی طور سینا ذیل مباحث تفسیر تربیتی و با روش‌های به کار رفته در این رشته نوپدید، به منظور تزکیه و تربیت فرد بیان شده است. **هدف:** هدف از انجام این تحقیق، تفسیر تربیتی آیات مربوط به طور سینا از طریق بررسی ویژگی‌های جغرافیایی این مکان بوده است. **روش:** روش این پژوهش، تلفیقی از تفسیر تربیتی به روش موضوعی و میان‌رشته‌ای بوده که مهم‌ترین عنصر آن، بررسی قراین محتمله و سپس کشف واقعی پیام تربیتی آیه بوده است. **یافته‌ها:** صحرای سینا شامل کوههایی بوده که مشهورترین آنها «طور سینا» نامیده شده و به همین علت، کل جزیره به این نام نسبت داده شده است. به لحاظ زمین‌شناسی، تغییرات شبه‌جزیره سینا چنان تدریجی بوده که محققان قایل‌اند به اینکه شبه‌جزیره سینا به نسبت زمانی که بنی‌اسرائیل در بیابان سرگردان بوده‌اند، تغییرات کمی پیدا کرده است. بررسی‌ها نشان داده که خاستگاه زیتون در جهان کهن، حوزه دریای مدیترانه بوده و اهمیت شبه‌جزیره سینا از نظر تاریخی، به عنوان یک مسیر حمل و نقل از آسیا به آفریقا و بالعکس بوده است. **نتیجه‌گیری:** مؤلفه‌های چهارگانه تربیتی، نشان از مناسب بودن صحرای سینا برای تربیت، تقدس و بزرگداشت حضرت موسی (ع) به عنوان مربی، رحمت و مهرورزی مری نسبت به تربیت‌شونده و مجازات در مواقع لزوم بوده است.

واژگان کلیدی: قرآن، طور سینا، تفسیر تربیتی، ویژگی‌های جغرافیایی.

◇ دریافت مقاله: ۰۰/۰۶/۲۴؛ تصویب نهایی: ۰۰/۱۰/۲۲.

۱. دکترای فقه و مبانی حقوق اسلامی، استادیار دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران.

۲. دکترای منابع اسلامی قرآن و نهج‌البلاغه، استادیار دانشگاه حکیم سبزواری، سبزوار، ایران (نویسنده مسئول) / نشانی: راسان رضوی - سبزوار

- توحید شهر - پردیس دانشگاه حکیم سبزواری / شماره: ۰۵۱۴۴۱۰۳۰۰ / Email: shkhatami56@gmail.com

۳. سطح چهار فقه و اصول حوزه علمیه قم و کارشناس ارشد فلسفه دین.

الف) مقدمه

تمامی دستاوردهای ارزشمند علمی، به یقین ما را در فهم بهتر علوم و معارف قرآنی و انتقال آن به نسلهای بعد کمک می‌کند (طوسی، ۱۳۹۴). علوم تربیتی دانشی پرسابقه و پردامنه‌ای است که شاخه‌های علمی متعدد دارد و موضوعات و مسائل زیادی را در بر می‌گیرد. با توجه به اینکه یکی از اهداف مهم قرآن کریم، تربیت انسان است؛ بنابراین، به صورت گسترده به مباحث تربیتی پرداخته است. اهداف تربیتی قرآن به دو دسته اساسی تقسیم می‌شوند؛ نخست، اهداف عملی برای تکامل بعد عملی انسان، همچون عبادت و آزمایش و دوم، اهداف علمی برای تکامل بعد نظری انسان، همچون آگاهی نسبت به جهان و معرفت‌افزایی نسبت به خدا. با توجه به این اهداف، مربی باید فرد تربیت‌شونده را چنان تربیت کند که به این اهداف مقدماتی و واسطه‌ای برسد و با معرفت الهی و نور حق آشنا شود و به هدف لقاءالله برسد. تربیت در قرآن دارای ابعاد و ساحت‌های مختلفی است؛ از جمله: تربیت عقلانی، تربیت عاطفی، تربیت جنسی، تربیت اجتماعی و تربیت علمی. (رضایی اصفهانی، ۱۳۹۲: ۷۶۹)

در ساحت تربیت علمی از طریق علوم مختلف و علم‌آموزی، تربیت انسان انجام می‌گیرد. یکی از این علوم، جغرافیاست که از آن به عنوان وسیله‌ای برای دریافت پیام‌های تربیتی قرآن کریم استفاده می‌شود. به دیگر سخن، باید دانست که عوامل تربیت انسان تأثیر مستقیم و غیر مستقیم دارند. در علوم تربیتی بر دو عامل وراثت و محیط تأکید می‌شود (همان: ۶۷۷) که این محیط اعم از محیط طبیعی و محیط اجتماعی و فرهنگی است و محیط جغرافیایی در دل محیط طبیعی قرار می‌گیرد. البته باید دانست که عوامل محیطی، زمینه‌ساز و اقتضایی‌اند و انسان تابع و تسلیم محض نیست؛ ولی در هر حال، مکان جغرافیایی یک منطقه به لحاظ خصوصیات ویژه‌ای که دارد، می‌تواند در تربیت افراد تأثیرگذار باشد. بنابراین، هر چند مباحث تربیتی در ضمن تفاسیر قرآن و کتابهای اخلاق مطرح بوده؛ اما مباحث میان‌رشته‌ای قرآن و تربیت، شکل آکادمیک و نوپدید است که تفسیر تربیتی با تأثیر از عوامل جغرافیایی از آن جمله است.

طور سینا با این اهمیت و قداست در قرآن کریم، از جمله مکان‌های جغرافیایی است که بررسی موقعیت جغرافیایی آن می‌تواند حاوی پیام‌های تربیتی باشد؛ اما سخن اصلی این است که اگر هست، چگونه می‌توان به این پیامها دست پیدا کرد. این مقاله به دنبال تقویت این فرضیه است که بازشناسی و بررسی ویژگی‌های جغرافیایی این منطقه می‌تواند ذیل مباحث تفسیر تربیتی و با روش‌های به کار رفته در این رشته نوپدید، به دریافت معارفی عمیق از قرآن کریم به منظور تزکیه و تربیت فرد و جامعه کمک کند.

پیشینه شناسی

در این زمینه هنوز هیچ اثر تخصصی نوشته نشده است. در واقع؛ در کتب تفسیری و آثار گذشتگان، احیاناً با نگاه تربیتی یا جغرافیایی پرداخته شده است؛ لذا پیشینه این موضوع را ابتدا باید در کتب و مقالاتی که با

نگاه تربیتی نگاشته شده‌اند جستجو کرد. از جمله: مقاله «روش‌شناسی تفسیر تربیتی در قرآن» تألیف احسانی و بناری (۱۳۸۷)، مقاله «اقتراح: روش‌شناسی و مفهوم‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن» تألیف اعرافی و همکاران (۱۳۸۷) و مقاله «آسیب‌شناسی تفسیر و تفاسیر تربیتی قرآن» نوشته ذبیح افشاگر (۱۳۸۷).

تفسیر تربیتی، خود شاخه نوپدید است که از دل این شاخه در علم تفسیر، تفسیر تربیتی متأثر از علم جغرافیایی بیرون آمده است. به همین دلیل، پیشینه این موضوع را به شکل دقیق‌تر باید در آثاری که در راستای ارتباط بین جغرافیا و قرآن است، جستجو کرد؛ آثاری نظیر «معجم اماکن جغرافیایی قرآن مجید»، از محمدحسن عرب؛ «جایگاه مطالعات جغرافیایی در آرای تفسیری علامه طباطبایی» از امین طباطبایی و افسر دیر و «آراء مختلفه حول نظره القرآن الکریم للعوامل الجغرافیه فی القصص»، از امین طباطبایی امین و احمدیان.

آنچه در بیان وجه تمایز این اثر واضح است، آنکه به بررسی ویژگی‌های جغرافیایی یک منطقه و تأثیر آن بر تفسیر و دریافت نکات تربیتی آنها می‌پردازد؛ موضوعی که در سایر آثار به شکل مستقل به آن پرداخته نشده است.

ب) روش‌شناسی

تفسیر تربیتی به چند روش قابل ارائه است:

یک) تفسیر تربیتی؛ آیات از ابتدا تا انتهای قرآن با نگاه تربیتی تفسیر می‌شوند.

دو) تفسیر موضوعی؛ آیات قرآن با موضوعات مشخص و نگرش تربیتی تفسیر می‌شوند که می‌تواند به صورت درون‌متنی (موضوع از قرآن) یا برون‌متنی - شیوه شهید صدر (موضوع از خارج قرآن) باشد.

سه) تفسیر میان‌رشته‌ای؛ تفسیر تربیتی آیه یا آیاتی از قرآن با توجه به رشته‌های مرتبط و مسائل جدید علمی صورت می‌گیرد. در این رویکرد، پیامهای تربیتی از آیات قرآن استنباط می‌شود.

چهار) تفسیر تطبیقی؛ به تطبیق و مقایسه دیدگاه دو مفسر یا دو دیدگاه در زمینه تفسیر تربیتی می‌پردازد. (احسانی و بناری، ۱۳۸۷: ۸-۹)

روش این مقاله برای تحقق هدف تحقیق، تلفیقی از روش دوم و سوم است؛ زیرا در این پژوهش به بررسی آیات تربیتی به شکل تربیتی پرداخته نمی‌شود؛ بلکه آیاتی که به نحوی به مکان طور سینا اشاره دارند، به شکل موضوعی (اما نه موضوع تربیتی) جمع‌آوری و سپس با رویکردهای جدید علم جغرافیا و با نگاه تربیتی بررسی می‌شوند. بنابر این، عناصر تفسیر تربیتی در این روش عبارتند از: فهم معنای آیه ابتدا

۳۶۰ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

بدون قراین و سپس با توجه به قراینی نظیر سیاق و شأن نزول و... و سپس بررسی قراین محتمله، نظیر بررسی حوزه علمی مورد بحث و سپس کشف واقعی پیام تربیتی آیه و نظریه پردازی در این راستا. گفتنی است که در اینجا بیشتر وجه سوم، یعنی بررسی قراین محتمله در کشف معنای واقعی آیه به واسطه علم جغرافیا مد نظر است؛ بنابر این، ممکن است آیه یا آیات مورد بحث ابتدا دارای پیامهای تربیتی باشند، اما در اینجا آن پیامهای تربیتی احصا می شود که با توجه به بررسی مکان مد نظر صورت می گیرد. بعد از مشخص شدن مکان کنونی طور سینا در قرآن، مقاله به شکل توصیفی و به طریق استنادی به تحقیقات باستان شناسی و عکسهای ماهواره ای، در مراحل ذیل دنبال می شود:

یک) بررسی ویژگی های جغرافیایی طور سینا؛

دو) بررسی سابقه تاریخی طور سینا؛

سه) تأثیرات شناخت «طور سینا» بر فهم معارف قرآن و نکات تربیتی نهفته در آن.

از طرفی، تربیت در نگرش قرآنی از مؤلفه های چندگانه سامان یافته است. به دیگر سخن؛ چهار عنصر در مفهوم تربیت نهفته است: تقدس و بزرگداشت مربی و کار تربیت، رشد و کمال یابی تربیت شونده، رحمت و مهرورزی مربی نسبت به تربیت شونده و حق مربی بر تربیت شونده (هاشمی، ۱۳۸۸). در این مقاله، تأثیرات تربیتی با توجه به تعریف مزبور و عناصر تربیتی مذکور صورت گرفته است.

ج) بررسی مفهوم آیات با توجه قراین و شأن نزولها

۱. بیان آیات و بررسی واژگان «طور» و «طور سینا»

• «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ» (بقره: ۶۳)؛ و زمانی که از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما قرار دادیم (و به شما گفتیم) آنچه از آیات و دستورات خداوند) به شما داده ایم، با قدرت بگیرید و آنچه در آن هست، به خاطر داشته باشید (و به آن عمل کنید) تا پرهیزگار شوید.

• «وَ إِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَ رَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اَسْمَعُوا قَالُوا سَمِعْنَا وَ عَصَيْنَا وَ اُشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ بِكُفْرِهِمْ قُلْ بِئْسَمَا يَأْمُرُكُمْ بِهِ اِيْمَانُكُمْ اِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ» (بقره: ۹۳)؛ (و نیز) از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما برافراشتیم (و به شما گفتیم) این دستوراتی را که به شما داده ایم محکم بگیرید و درست بشنوید. شما گفتید شنیدیم و مخالفت کردیم! و دلهای آنها با محبت گوساله بر اثر کفر آبیاری شد، بگو چه فرمان بدی ایمان شما به شما می دهد اگر ایمان دارید!

سید جواد خاتمی و همکاران ❖ ۳۶۱

• «و رَفَعْنَا فَوْقَهُمُ الطُّورَ بِمِيثَاقِهِمْ وَقُلْنَا لَهُمْ ادْخُلُوا الْبَابَ سُجَّدًا وَقُلْنَا لَهُمْ لَا تَعْدُوا فِي السَّبْتِ وَأَخَذْنَا مِنْهُمْ مِيثَاقًا غَلِيظًا» (نساء: ۱۵۴)؛ و کوه طور را بر فراز آنها برافراشتیم و در همان حال از آنها پیمان گرفتیم و به آنها گفتیم (به عنوان توبه) از در (بیت المقدس) با خضوع درآید و (نیز) به آنها گفتیم روز شنبه تعدی نکنید (و دست از کار بکشید) و از آنها (در برابر همه اینها) پیمان محکمی گرفتیم.

• «وَ نَادَيْنَاهُ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ قَرَّبْنَاهُ نَجِيًّا» (مریم: ۵۲)؛ ما او را از طرف راست (کوه) طور فراخواندیم، و او را نزدیک ساختیم و با او سخن گفتیم.

• «يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ قَدْ أَنجَيْنَاكُم مِّنْ عَدُوِّكُمْ وَ وَعَدْنَاكُمْ جَانِبَ الطُّورِ الْأَيْمَنِ وَ نَزَّلْنَا عَلَيْكُمُ الْمَنَّاءَ وَ السَّلْوَى» (طه: ۸۰)؛ ای بنی اسرائیل! ما شما را از (چنگال) دشمنان نجات دادیم، و در طرف راست کوه طور با شما وعده گذاردیم، و من و سلوی بر شما نازل کردیم.

• «وَ شَجَرَةً تَخْرُجُ مِنَ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالذَّهْنِ وَ صَبِغٌ لِلنَّاسِ» (مؤمنون: ۲۰)؛ و نیز درختی که از طور سینا می‌روید و از آن روغن و نان خورش برای خوردندگان فراهم می‌شود.

• «فَلَمَّا قَضَىٰ مُوسَى الْأَجَلَ وَسَارَ بِأَهْلِهِ آنَسَ مِنْ جَانِبِ الطُّورِ نَارًا قَالَ لِأَهْلِهِ امْكُثُوا إِنِّي آنَسْتُ نَارًا لَّعَلِّي آتِيكُم مِّنْهَا بِخَبَرٍ أَوْ جَدُودٍ مِّنَ النَّارِ لَعَلَّكُمْ تَصْطَلُونَ» (قصص: ۲۹)؛ هنگامی که موسی مدت خود را به پایان رسانید و همراه خانواده‌اش (از مدین به سوی مصر) حرکت کرد، از جانب طور آتشی دید! به خانواده‌اش گفت: درنگ کنید من آتشی دیدم، می‌روم شاید خبری برای شما بیاورم، یا شعله‌ای از آتش، تا با آن گرم شوید.

• «وَ مَا كُنْتَ بِجَانِبِ الطُّورِ إِذْ نَادَيْنَا وَ لَكِنْ رَحْمَةً مِّن رَّبِّكَ لِتُنذِرَ قَوْمًا مَّا أَتَاهُمْ مِنْ نَّذِيرٍ مِّن قَبْلِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ» (قصص: ۴۶)؛ تو در طرف طور نبودی زمانی که ما ندا دادیم، ولی این رحمتی از سوی پروردگار تو بود (که این اخبار را در اختیارت نهاد) تا به وسیله آن قومی را انذار کنی که قبل از تو هیچ انذار کننده‌ای برای آنها نیامده، شاید متذکر شوند.

• «وَ الطُّور» (طور: ۱)؛ سوگند به کوه طور.

• «وَ طُورِ سَيْنَاءَ» (تین: ۲)؛ و سوگند به سرزمین طور سینا.

۲. «طور سینا» مکانی مقدس

اهل لغت در تبیین معنای «طور سینا»، حکایت از مکانی مشخص و معین دارند و آن را کوه معروفی می‌دانند (فراهیدی، ج ۷: ۳۰۴؛ راغب اصفهانی، ۴۳۹). بیان معانی ذکر شده برای «سینا»، نشان از کوهی است که در منطقه‌ای مشخص قرار دارد که مبارک، یا پردرخت یا نیکوست و به لحاظ ارزشی، دارای قداست برابر با محل دفن حضرت علی (ع) و بلکه بیشتر از آن است که «طور سینا» در آن قرار دارد. (خاتمی، ۱۳۹۹)

۳۶۲ ◆ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

بعد از بررسی تمام آیاتی که واژه «طور» در آنها به کار رفته است، موقعیت جغرافیایی آن در میان مفسران و جغرافی دانان مسلمان (مقدس، ۱۳۶۱، ج ۱: ۲۹۹؛ حموی، ۱۹۹۵، ج ۴: ۴۸؛ ابوالفداء، ۲۰۰۷: ۱۱۷؛ طبری، ۱۳۷۲، ج ۷: ۱۶۵)، به طور مشهور نشان از وجود کوه طور در صحرای سینا (واقع شده بین ایله و مصر) دارد و آیات قرآن حاکی از آن است که «طور سینا» باید حداقل در منطقه‌ای خشک و سوزان و فاقد استعداد کشاورزی وجود داشته باشد. (بقره: ۶۱-۵۸)

۳. حوادث واقع شده در «طور سینا»

زندگی پرفراز و نشیب حضرت موسی (ع) را طبق آیات قرآن می‌توان به پنج دوره خلاصه کرد: ولادت و کودکی در مصر (قصص: ۷)؛ هجرت ایشان از مصر به مدین در جوانی به دنبال کشته شدن فرعونیان (قصص: ۱۵)؛ نبوت در طور سینا و بازگشت به مصر (طه: ۵۹-۵۰)؛ خروج ایشان همراه با قوم بنی اسرائیل از مصر (اعراف: ۱۴۱-۱۳۴) و ورود به صحرای سینا (همان). موضوع بحث در اینجا، بیان حوادث واقع شده در صحرای سینا و سپس طور سینا است.

به گواهی قرآن کریم، حوادث واقع شده در صحرای سینا در طول مدت حضور بنی اسرائیل بسیار منحصر به فرد و بی نظیرند؛ از جمله: ایجاد دوازده چشمه (بقره: ۶۰)، ایجاد سایه‌بانی از ابر (بقره: ۵۷)، نزول «من و سلوی» (بقره: ۶۱)، نزول تورات (بقره: ۵۳-۵۱)، پرستش گوساله سامری (بقره: ۵۴)، قرار گرفتن طور سینا بالای سر بنی اسرائیل (بقره: ۶۳)، رؤیت خدا (بقره: ۵۵-۵۶)، برخورد با قارون (بقره: ۸۲-۷۶)، ماجرای گاو بنی اسرائیل (بقره: ۷۲-۶۷)، برخورد با خضر (کهف: ۸۲-۶۰) و اینکه حضرت موسی (ع) به اجل طبیعی در زمان آوارگی بنی اسرائیل در تیه و قبل از رفتن قوم بنی اسرائیل به سرزمین مقدس از دنیا رفت (طبری، ۱۳۸۷، ج ۲: ۳۷۴؛ طوسی، ۱۴۰۷، ج ۱: ۳۲). بنا بر این، اهمیت طور سینا به علت حوادثی است که مستقیم در قرآن یا احادیث به آنها پرداخته شده و هر کدام حاوی پیامهای منحصر به فردی است. از میان حوادث واقع شده در طور سینا، دو مورد ذیل در درجه اهمیت بیشتری قرار دارند:

یک) نزول تورات: اغلب مفسران (ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸، ج ۱۳: ۱۷۳؛ فخر رازی، ۱۴۲۰، ج ۲۲: ۳؛ بلخی، ۱۴۲۳، ج ۳: ۱۷۰) دلیل مطرح شدن سمت غربی در آیه ۴۶ قصص را این گونه گفته‌اند: «حضرت موسی (ع) در مسیرش از مدین به سوی مصر که از سرزمین سینا می‌گذشت، درست از سوی شرق به غرب حرکت می‌کرد و به عکس، هنگامی که بنی اسرائیل از مصر به سوی سرزمین مقدس آمدند و از سینا گذشتند، از طرف غرب به شرق می‌آمدند.» (مکارم شیرازی، ۱۴۲۱، ج ۱۶: ۹۶)

دو) قرار گرفتن کوه طور بر سر قوم بنی اسرائیل: حادثه مهم و معجزه‌آسا در کوه طور که گاهی منجر به رد یا توجیه آن شده و چهار بار نیز خداوند متعال آن را تکرار فرموده (بقره: ۶۳، ۹۳؛ نساء: ۱۵۴؛ اعراف: ۱۷۱)، برافراشته شدن کوه طور بر سر قوم بنی اسرائیل است. خداوند متعال بعد از نزول تورات بر حضرت

سید جواد خاتمی و همکاران ♦ ۳۶۳

موسی(ع)، از بنی اسرائیل پیمان می‌گیرد که به آن عمل کنند؛ اما آنها به بهانه سخت بودن تکالیف، بنای نافرمانی و سرکشی می‌گذارند و خداوند قادر متعال، کوه طور را برای نشان دادن عظمت الهی و ملتزم شدن به برنامه صحیح، بالای سر آنها قرار می‌دهد. استفاده از واژه «نتق» در آیه‌ای دیگر، چنین معنا می‌دهد که واقعاً کوه از جای خود کنده شده و همچون سایبانی بر سر قوم بنی اسرائیل برافراشته شده است؛ به طوری که نمی‌توان گفت زلزله‌ای ایجاد شده و در آن زلزله، قلّه کوه بر سر مردم سایه افکنده که گویی ترس از فرو ریختن دارد و پذیرش این سخن موجب انکار و توجیه معجزات الهی می‌شود. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱: ۱۹۸)

از دیگر علل اهمیت طور سینا، وجود درختی است که در این کوه می‌روید و از میوه آن روغنی به دست می‌آید که بسیار نافع است. خداوند متعال در قرآن می‌فرماید: «و درختی که از طور سینا می‌روید و از آن روغن و نان خورش برای خوردندگان فراهم می‌شود» (مؤمنون: ۲۰-۱۹). مفسران نام این درخت را زیتون نقل کرده‌اند. (طوسی، بی تا، ج ۷: ۳۹۷؛ ابوالفتح رازی، ۱۴۰۸، ج ۱۴: ۱۴؛ طبرسی، ۱۳۷۲، ج ۷: ۱۶۵)

د) بررسی قراین احتمالی؛ ویژگی‌های جغرافیایی طور سینا

در بیان ویژگی‌های جغرافیایی «طور سینا» نمی‌توان فقط به بیان ویژگی‌های کوه طور، جدا از بیابان و صحرای سینا، به خصوص سینای جنوبی پرداخت. شبه‌جزیره سینا، شبه‌جزیره‌ای سه‌گوش است میان دریای مدیترانه (از شمال) و دریای سرخ (از جنوب) با مساحتی در حدود ۶۰ هزار کیلومتر مربع. این شبه‌جزیره امروزه دارای دو ایالت سینای شمالی و سینای جنوبی است. تقریباً در مرکز شبه‌جزیره، کوههایی وجود دارد که می‌توان به دو توده بزرگ «سربال» و گروه مرکزی با نام کلی «سینا» تقسیم کرد (اسیت، ۱۹۰۱). هر چند بعضی قائل‌اند که «سربال» همان کوه موسی(ع) است، اما دلایل برای رد آن زیاد آورده شده است (هاکس، ۱۳۷۷: ۵۰۲-۴۹۸). در قسمت سینا، کوههایی وجود دارد که شبیه به یکدیگرند. کوه کاترین (با ارتفاع ۲۶۴۲ متر) و کوه موسی (با ارتفاع ۲۲۸۵ متر) در این بین دیده می‌شوند. در کمر کوه موسی، قلّه حوریب قرار دارد که اعراب آن را رأس الصفصافه گویند (همان: ۴۹۸). صحرای سینا شامل کوههایی است از جمله: کوه طور، کوه مناجات، کوه صفصافه، کوه سربال، کوه حمام موسی و غیر آن، که مشهورترین آنها «طور سینا» می‌باشد و به همین علت، کل شبه‌جزیره به این نام نسبت داده شده است. (مصطفوی، ۱۳۸۵، ج ۵: ۲۹۳)

به لحاظ زمین‌شناسی، تغییرات شبه‌جزیره سینا چنان تدریجی و آهسته است که به گفته محققان، شبه‌جزیره سینا به نسبت زمانی که بنی اسرائیل در آن سرگردان بوده‌اند، تغییرات کمی پیدا کرده است (م.ای).

۳۶۴ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

ریو، ۱۸۶۶: ۴۹۱-۴۹۳). وضعیت اقلیمی صحرای سینا به دلیل بارش ناچیز و تبخیر سریع ناشی از گرما، در طول روز کاملاً خشک است. در روز و در زمان اوج گرما، دمای هوا تقریباً جوش و شب به اندازه یخ زدن سرد است (شبه‌جزیره سینا، ۲۰۰۳)؛ منطقه‌ای با اکوسیستم پیچیده‌ای از گیاهانی که خودشان را با این محیط سخت سازگار کرده‌اند. (اماکن دیدنی سینا، ۲۰۰۴)

۹۸ درصد ساکنان صحرای سینا، بدوی و از قبایل صحرائشین می‌باشند که نژاد و ریشه آنان به جزیره‌العرب، حجاز، نجد و یمن بازمی‌گردد و از قدیم در سینا زندگی می‌کرده‌اند. شغل اصلی ساکنان سینا، تربیت شتر و گوسفند در کنار کشت خرما و زیتون و مشاغلی چون صید ماهی و پرندگان است (روزنامه مشرق، ۱۳۹۱). بررسی‌ها نشان می‌دهد که زیتون از قدیمی‌ترین مواد غذایی موجود در دنیاست و قدمت مصرف آن به پنج تا هفت هزار سال پیش برمی‌گردد. خاستگاه زیتون در جهان کهن به حوزه دریای مدیترانه برمی‌گردد (زیتون، ۲۰۱۶). مصرف زیتون به سرعت از مصر و یونان به فلسطین و آسیا شیوع پیدا کرد (روزنامه همشهری، ۱۳۹۴). طبق آخرین سرشماری رسمی، حدود ۸۰۰ هزار نفر (۱/۱۸ درصد کل جمعیت مصر) در این منطقه زندگی می‌کنند که بیشتر آنان در سینای جنوبی ساکن‌اند. (مختارحسینی، ۱۳۸۱، ج ۱: ۶۹)

اهمیت شبه‌جزیره سینا از نظر تاریخی، همیشه نتیجه‌ای از طبیعت آن به عنوان مسیر حمل و نقل از آسیا به آفریقا و بالعکس بوده است (دایره‌المعارف یهودی، ۱۹۹۲)؛ چنانکه قرار بود قوم بنی‌اسرائیل هم از این مکان فقط به عنوان مسیری برای رفتن به سرزمین مقدس استفاده کنند، اما منجر به توقف چهل ساله در آن مکان شد.

هـ) کشف معنای واقعی (پیامهای تربیتی) از طریق منظومه‌سازی به شکل موضوعی

بعد از بیان معنای لغات و آیات مرتبط با طور سینا در قرآن و بررسی قراین متصله و منفصله و نیز قراین احتمالی در بیان ویژگی‌های جغرافیایی منطقه سینا، لازم است از طریق پیامهای تربیتی ذکر نام طور سینا، به بیان تفسیر تربیتی و کشف معنای واقعی آیات مذکور بپردازیم که البته این موضوع نیازمند تأیید این پیامها در سایر آیات قرآن کریم نیز می‌باشد.

۱. M.A, Rev

۲. Sinai Peninsula

۳. Sinai Places to See

۴. Olive

۵. Encyclopedia of Judaica

۱. مناسب بودن صحرای سینا برای تربیت قوم بنی اسرائیل

گفته شد که طبق آیات قرآن (مائدة: ۲۶-۲۰) قرار نبود که قوم بنی اسرائیل به مدت طولانی در این مکان توقف داشته باشند؛ زیرا صحرای سینا از ابتدا محلی برای گذر به سرزمین مقدس بود (یعقوبی، بی تا، ج ۱: ۴۳۸؛ طبری، ۱۳۸۷، ج ۱: ۲۸۲). اما به دلایلی از جمله نداشتن اراده قوی به خاطر ضعف ایمان، به مدت چهل سال توقف یا سرگردانی در این مکان طول کشید.

وجود شرایط بسیار بد موجود در مصر برای پرستش خدای یکتا، نظیر وجود خدایان بی شمار و نیز به بیگاری گرفتن قوم بنی اسرائیل در طول سالیان بسیار پس از وجود مبارک حضرت یوسف (ع)، اقتضا می کرد که این قوم بعد از ایمان به خداوند متعال، در محلی دیگر با شرایطی جدید قرار گیرند؛ شاید سرزمین سینا به طور موقت به چند دلیل برای این هدف مناسب بود:

یک) نزدیک مصر بود و در مسیر خروج قرار داشت.

دو) به دلیل وجود بیابانهای سوزان و بی آب و علف و هوای بسیار سرد یا داغ که شرح آن گذشت، قابل سکونت نبود و بنا بر این، بت پرستی و فرهنگ و آداب و رسوم پیچیده آنجا به این منطقه راه نیافته بود.

سه) منطقه ای بود که برای زندگی با سختی های فراوان همراه بود و همین فرصت را برای سازندگی و از بین بردن اثرات مادی گرایی که در مصر توسط فراعنه به وجود آمده بود، از بین برده و آنها را آماده تشکیل حکومت جدیدی در سالهای بعد می کرد که به حکومت حضرت داوود و سلیمان (ع) منتهی می شد. در واقع؛ تربیت به معنای برانگیختن، شکوفا کردن و رشد دادن استعداد های انسان در جهت کمالی که شایسته اوست، از راه فراهم کردن این عوامل و رفع موانع و اسباب بازدارندگی کمال، در این بیابان به راحتی تحقق می یافت.

قاعدتاً علت وجود طور سینا به عنوان کوهی مقدس در این سرزمین، به دلیل ارتباطش با این موقعیت جغرافیایی و داشتن ویژگی های خاص است. آن هنگام که حضرت موسی (ع) با همراهان خود پس از عبور در دریا وارد صحرائی برهوت می شوند تا آن هنگام که به کوه طور نزدیک می شوند، مشاهده مکانی که به نظر می رسد با مصر برای آنها قابل مقایسه نیست و نحوه برخورد قوم بنی اسرائیل با امور پیرامون، بسیار تأمل برانگیز است، که موجب شده افراد بسیاری فقط برای نیل به همین مقصود به این منطقه سفر کنند.

در بخشی از سفرنامه سیاحی فرانسوی به این منطقه چنین آمده است: «باید برای هر منزل، آب همراه داشته باشیم و آبی را که حمل می کنیم، در چلیکهای چوبی یا در مشک است. این دفعه اول است که من شترسواری می کنم و با کمال راحت و آسایش، در عرض راه، روی شتر تورات می خوانم و بی مناسب

۳۶۶ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

نیست؛ یعنی مقصودم از مطالعه تورات، متذکر شدن خطّ راهی است که حضرت موسی(ع) از مصر به این حدود طی کرده و تقریباً همین راهی است که می‌پیماییم و در ضمن آنچه را مشاهده می‌کنم و به رأی‌العین می‌بینم، یادداشت می‌کنم و هر چیز و هر موضع که قابل نقشه برداشتن است، در دفتر مخصوص نقشه آن را می‌سازم و با میزان‌الحراره و میزان‌الهوا، درجات حرارت و ارتفاع نقاط مخصوصه را معین و ثبت می‌کنم و ساعت به ساعت، به تعیین درجات مزبوره می‌پردازم». (گروهی از نویسندگان، ۱۳۸، ج ۳: ۱۱۷)

وی در بخش دیگری چنین می‌گوید: «گاهی اگر از شتر پیاده می‌شوم و راه می‌روم، برای سنگ برچیدن یا چیدن نباتات است؛ رنگ بشره و جبهه ساربانان به واسطه اینکه اغلب آنها در آفتاب حرکت می‌کنند، سیه‌چرده و گندمگون است و دست و پاهای آنها مثل فتر آب داده، حالت انعطاف و انحنا دارد. حرکت استمراری در این هوای گرم [و] سوزنده، اعصاب دست و پای آنها را طوری محکم و مثل فتر کرده، که با کمال استحکام در کمال سهولت حرکت می‌کنند». (همان: ۱۲۹)

بنابر این، از مهم‌ترین تأثیرات بررسی منطقه جغرافیایی طور سینا و وجود این کوه در مکانی خاص، آن است که احساسی واقعی از حوادث مطرح شده در قرآن روی هر فرد ایجاد می‌کند. با مطالعه این محل و شناخت ویژگی‌های آن، به راستی خود را در جایگاهی تصور می‌کنیم که گویی وقوع این حوادث را بسیار نزدیک می‌نماید و با پوست و گوشت خود در حال احساس این اتفاقات هستیم و حتی خود را مبتلا به همین امتحانات و اتفاقات می‌دانیم؛ در حالی که بیش از ۳۳۰۰ سال از وقوع آنها گذشته است. محسوس بودن این حوادث و درک سختی تربیت افرادی که زیر چتر حکومتی فاسد بوده و به بیگاری گرفته می‌شده‌اند، بدین وسیله بسیار راحت‌تر است؛ اینکه در این شرایط سخت توانستند توان مقابله با کافران را پیدا کنند و بالاخره حکومتی را در فلسطین تشکیل دهند و به وحدت برسند؛ در حالی که در ابتدای ورود به صحرای سینا چنین وحدت و شجاعتی در میان آنها نبود و چه بسا این خصوصیت برای ملت و مردم مسلمانی که مدتها زیر یوغ حکومت و فرمانروایی طاغوت بوده‌اند نیز بدین شکل باشد و باید با شرایط سخت تربیت افراد صورت گیرد تا آماده انقلابی فراتر شوند و به اتحاد دست یابند.

۲. تقدس و بزرگداشت حضرت موسی(ع) به عنوان مربی

شاید آنچه بیش از همه در خصوص این مکان غیر قابل باور است، تبدیل شدن محلی ناشناخته، خشک و برهوت، به مکانی مقدس و پر ارزش در کتاب مقدس و قرآن است. به همین دلیل خدای متعال از زمان ساخت کعبه به قداست این کوه اشاره فرموده است. اولین باری که در طول تاریخ می‌توان پی به اهمیت این مکان برد، زمان حضرت آدم(ع) و ساخته شدن خانه کعبه است، که برای ساخته شدن خانه کعبه، دستور به استفاده از سنگهایی از مکانهای مختلفی از جمله طور سینا داده شده است (حر عاملی، ج ۱۳: ۲۰۹). این قضیه که توسط مورخان نیز نقل شده است (ابن فقیه، ۱۴۱۶: ۷۶) دلالت بر آن دارد که طور سینا پیش از زمان حضور

سید جواد خاتمی و همکاران ۳۶۷

حضرت موسی(ع) نیز علاوه بر معین بودن، دارای علو مکانی بوده و بعد از آن هم بر اثر نزول وحی الهی و حضور حضرت موسی(ع)، این پیامبر بزرگ الهی، جایگاهی بسیار متعالی یافته است. گویا عنایت خاصی از طرف پروردگار به این منطقه و این کوه بوده که هر زمان قرار بر نزول وحی و فرمان هدایتگری بوده، در این کوه بوده است و هر زمان قرار بوده مردم اعجازی را مشاهده کنند، باز از وجود این کوه بلند و با عظمت استفاده شده است.

با شناخت بیشتر صحرای سینا و تأمل در محل قرارگیری این کوه با عظمت، انسان متوجه مرکزیت این کوه در کل این صحرا و بالتبع نقش هدایتگری یا بازدارندگی آن در کل زمانی که بنی اسرائیل در آن حضور داشتند، می شود و این همه برای تمجید و قداست حضرت موسی(ع)، به عنوان پیامبر الهی، در امر تربیت قوم بنی اسرائیل لازم است و به همین دلیل، در احادیث(در مقام ارزش باطنی)، «عَرَى»(محل دفن حضرت علی(ع) در نجف) قطعه‌ای از کوهی است که حضرت موسی(ع) در آن با خدا سخن گفت و می فرماید: به خدا سوگند بعد از پدران طیبین این امت، آدم و نوح(علیهم السلام)، کسی گرامی تر از امیرالمؤمنین(ع) در آن ساکن نشد. (فیض کاشانی، ۱۴۱۵، ج ۳: ۳۹۷)

۳. رحمت و مهرورزی مری نسبت به تربیت شونده

یکی از درخواستهای قوم بنی اسرائیل از حضرت موسی(ع) در سرزمین سینا، دیده شدن خداوند متعال بود. در قرآن کریم می فرماید: «و هنگامی که گفتید ای موسی ما هرگز به تو ایمان نخواهیم آورد مگر اینکه خدا را آشکارا ببینیم، در همین حال صاعقه شما را گرفت در حالی که تماشا می کردید». (بقره: ۵۵)

مطرح شدن این درخواست به این شکل، از هیچ قوم دیگری در قرآن نقل نشده است. خداوند متعال در قرآن، تنها باری که به شکل جمعی درخواستی را مبنی بر درخواست دیده شدن خداوند متعال و ترتیب اثر دادن بر آن نقل می کند، از قوم بنی اسرائیل است. اینکه این خواسته، درخواستی از روی جهالت و نادانی بوده، جای هیچ شکی نیست و اینکه قوم بنی اسرائیل قومی بهانه‌جو و به دنبال فرار از اجرای فرامین الهی بودند، باز از آیات قرآن فهمیده می شود. اما سؤال اینجاست که به چه دلیل خداوند عالم به این خواسته آنها توجه کرد و در مقام بیان پاسخی قانع کننده بر آنها برآمد؟ اما قبل از آن، این سؤال را باید پاسخ داد که به چه دلیل این قوم از حضرت موسی(ع) درخواست دیده شدن خداوند متعال را کردند؟

بنابر این، آنچه به نظر دارای اهمیت است و می تواند تأثیر بسزایی در درک این موضوع داشته باشد، شناخت ویژگی‌های فرهنگی و جغرافیای انسانی مردم مصر در این رابطه است. در میان افرادی که در نمایشگاههای یک موزه مصری به تماشا می پردازند، کسی نیست که از مشاهده انبوه ایزدانی که از هر سو توجه انسان را به خود جلب می کنند، مبهوت نشود. گاه پیکرهای مذکر یا مونث، سر انسان گونه دارند؛ اما بیشتر دارای پوزه حیوان یا منقار پرندانه اند(ژویو، ۱۳۸۵: ۱۳). مردم در پندار خود به نمونه‌ای ملموس از خدایان

۳۶۸ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

نیاز داشتند. به همین سبب برای هر امری خدایان مخصوص به خود را داشتند؛ از جمله آنها می‌توان به خدایان آغازین، نظیر نون(آشفنگی کیهانی)، اتوم(خورشید پیش از طلوع)، رع(خدای خورشید)، خپری(ایزد دگرگونی حیات) و خدایان پاسدار فرعون و قلمرو فرمانروایی، نظیر نخب(ایزدبانوی نگاهبان مصر علیا)، آمون(شهریار ایزدان)، موت(همسر آمون) و خدایان آفرینش و باروری، نظیر بتاح، سخمت، مین و خدایان مرگ، نظیر سوکر و انسان خدایان و فرعون خدایان، نظیر آمین حوتپ اشاره کرد.(ورونیکا، ۱۳۷۵: ۶)

مصریان، پیدایش هر چیزی را به دخالت یک خدا نسبت می‌دادند؛ در نتیجه، شمار ایزدانی که در دره نیل پرستیده می‌شدند، قابل توجه بود و فهرستی از آنان که در آرامگاهی یافت شده، به بیش از ۷۴۰ ایزد می‌رسد که امروزه تنها نام بعضی از آنها را می‌شناسیم.(ژیو، ۱۳۸۵: ۱۹-۱۸)

سرگرم شدن مردم به پرستش این ایزدان، هر کدام با پیچیده شدن به سنتی بود که هر خدا برای پرستش به خود اختصاص می‌داد؛ سنتهایی عجیب که جز زحمت و رنج چیز دیگری را برای پرستندگان آنها به ارمغان نمی‌آورد. رها شدن از این سنتهای پیچیده و به یکباره پرستش خدایی که هرگز دیده نمی‌شود، به نظر با سختی همراه است. به همین دلیل، خداوند مهربان و رئوف تا حد امکان به آنها کمک می‌کند تا با به وجود آمدن حادثه‌ای بسیار عجیب و معجزه‌آسا راحت‌تر بتوانند آن امور خرافی را از ذهن خود دور کنند؛ لذا می‌فرماید: «او هنگامی که موسی به میعادگاه ما آمد و پروردگارش با او سخن گفت، عرض کرد پروردگارا خودت را به من نشان ده تا تو را ببینم! گفت: هرگز مرا نخواهی دید، ولی به کوه بنگر اگر در جای خود ثابت ماند، مرا خواهی دید. اما هنگامی که پروردگارش جلوه بر کوه کرد، آن را همسان زمین قرار داد و موسی مدهوش به زمین افتاد. موقعی که به هوش آمد عرض کرد: خداوند منزه می‌تواند من به سوی تو بازگشتم و من نخستین مؤمنانم.»(اعراف: ۱۴۳)

۴. مجازات در مواقع لزوم

تعدادی از آیات قرآن(طه: ۹۱-۸۳) به تشریح پرستش گوساله که توسط سامری امت حضرت موسی(ع) ساخته شد، می‌پردازند که با توجه به جغرافیای انسانی در آن، به فهم پیامهای تربیتی کمک می‌کند. طبق آنچه در تورات بیان شده، این اتفاق در پای کوه حوریب رخ داده است که قائلین به آن، حوریب را همان کوه سینا یا دره‌ای موجود در کوه سینا می‌دانند(سفر تنبیه، ۱: ۶؛ مزامیر، ۱۰۶: ۱۹؛ سفر خروج، ۱۷: ۶). نکته سؤال برانگیز در این جریان، آن است که به چه دلیل سامری از میان تمام اشکال حیوانات موجود و حتی انسانهایی که در مصر به عنوان ایزد پرستش می‌شدند، شکل گوساله را برای این امر انتخاب کرد؟ سؤال مهم‌تر آن است که به چه دلیل قوم بنی‌اسرائیل به سرعت و فقط در عرض چند روز به گوساله‌پرستی، آن هم به این شدت گرایش پیدا کردند؛ به طوری که حتی ممانعتهای هارون نیز نتوانست کارساز باشد؟

سید جواد خاتمی و همکاران ۳۶۹

شاید اگر با تأمل بیشتری به ویژگی‌های فرهنگی منطقه‌ای که قوم بنی‌اسرائیل می‌زیسته‌اند و سپس از آنجا به سینا منتقل شدند بنگریم، پاسخ این سؤالات واضح‌تر و شفاف‌تر شود. برترین مشخصه ادیان کهن مصر، پیوند خدایان با حیوانات بود. گاو نر در اساطیر مصر نماد باروری است. گاوهای نر مقدس در مصر، هر کدام به شکل خاصی و به عنوان نماد خاصی پرستش می‌شدند. «منفیس» نر گاوی بود که به عنوان خورشید، خدای زنده «رع» در هلیوپولیس نیایش می‌شد. همه فراعنه مصر و از جمله اخن‌اتون «منفیس» را نیایش می‌کردند. این نر گاو غالباً گاوی بود سیاه و سفید و دارای شانه‌های قدرتمند (ورونیکا، ۱۳۷۵: ۱۹۴). آبیس، نر گاو زندگی‌بخش و پدیدآورنده نیروی دماغی شهریاران است. هر آبیس، ۲۹ نشانه ویژه داشت و کاهنی خاص مأمور یافتن چنین نر گاوی بر زمین بود. این نر گاو سیاه‌رنگ بود و مهم‌ترین نشانه او مثلی سپید بود که بر پیشانی وی نقش بسته بود. با پیدایی نر گاو جدید، نر گاو پیشین را در نیل غرق می‌کردند و استخوان و قسمتهای دیگر بدن او را مومیایی کرده در محلی مخصوص دفن می‌کردند.

بوخیس، سومین نر گاو مشهور مصر و تجسم خدای شهر بود که در پندار مردم، نر گاو سیاهی بود که هر ساعت رنگ او دیگرگون می‌شد. برخی ماده گاوها نیز مقدس بودند (مان: ۱۹۷-۱۹۴). در زبان مصری، واژه «آسمان» مؤنث است؛ بنابراین، مصریان آسمان را ایزدبانو می‌پنداشتند. «نوت یا هاتور» جلوه زمینی آن و ماده گاوی ایستاده بر چهار پا بود. خورشید چندین نام داشت و همین امر موجب تفسیرهای گوناگون شده است. چنین می‌پنداشتند که خورشید هر صبح از ماده گاوی آسمانی، همچون گوساله‌ای شیرخوار زاده می‌شود. (زویو، ۱۳۸۵: ۱۷)

وجود چنین پیشینه‌ای در پرستش گاو در مصر، منجر به این شد که قوم بنی‌اسرائیل فریب بخورند و گوساله‌ای با مشخصات مفروض را به عنوان خدای خود پرستش کنند و دور آن بگردند و نهی‌های بسیار نیز کارساز نباشد. با وجود آنکه حضرت موسی (ع) پس از ماجرای گوساله‌پرستی قوم بنی‌اسرائیل، آن گوساله را نابود کرد و از میان برد و به کلی آثار آن را محو و نابود ساخت، خداوند متعال باز در آیات دیگر می‌فرماید: «(و نیز) از شما پیمان گرفتیم و کوه طور را بالای سر شما برافراشتیم (و به شما گفتیم) این دستوراتی را که به شما داده‌ایم محکم بگیرید و درست بشنوید، شما گفتید شنیدیم و مخالفت کردیم! و دل‌های آنها با محبت گوساله بر اثر کفر آبیاری شد، بگو چه فرمان بدی ایمان شما به شما می‌دهد اگر ایمان دارید!». (بقره: ۹۲)

این آیات نشان از آن دارد که در زمانهای بعد از محو گوساله، باز هم عشق به پرستش آن در دل‌های این قوم نفوذ داشته (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج ۱: ۲۲۳) و موجب نافرمانی و عصیان آنان در مقابل فرامین الهی می‌شده است. با وجود اینکه این پیشینه در زندگی قوم بنی‌اسرائیل موجب شد که دعوت شیطان راحت‌تر اجابت شود، اما گناه آنها بسیار نابخشودنی بود؛ زیرا بعد از ایمان به خدا و دیدن آن همه اعجازهای بزرگ الهی مثل نجات از فرعونیان و عبور از دریا و اژدها شدن عصای حضرت موسی (ع) و غیره، به سراخ پرستش گاو

۳۷۰ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

رفتند. به همین دلیل گرفتار مجازات سخت الهی برای قبول توبه شدند و این شاید مهم‌ترین نکته‌ای باشد که با مطالعه پیشینه این قضیه به دست می‌آید؛ گرایش به سمت پرستش شیطان پس از یاری خدا حتی با وجود پیشینه‌ای که در قبل وجود داشته است، نابخشودنی و دارای عذاب الهی خواهد بود؛ زیرا بارها دست یاری الهی شامل حال شده و موجبات نجات او فراهم آمده؛ و این نشان از حق مری بر تربیت شونده است.

(و) بحث و نتیجه‌گیری

مباحث میان‌رشته‌ای قرآن و تربیت، شکل آکادمیک و نوپدید است که تفسیر تربیتی با تأثیر از عوامل جغرافیایی، از آن جمله است. در این روش، آیاتی که به نحوی به مکان طور سینا اشاره دارند، به شکل موضوعی جمع‌آوری و سپس با رویکردهای جدید علم جغرافیا و با نگاه تربیتی بررسی می‌شوند. بنابر این، عناصر تفسیر تربیتی در این روش عبارتند از: فهم معنای آیه، بدون قراین و سپس با توجه به قرآینی نظیر سیاق و شأن نزول و...؛ سپس بررسی قراین محتمله (بیان ویژگی‌های جغرافیایی منطقه مد نظر) و در آخر، کشف واقعی پیام تربیتی آیه و نظریه‌پردازی. دانستن حوادث مهم واقع شده در صحرا و طور سینا از طریق بررسی ویژگی‌های جغرافیایی آن با توجه به عناصر و مؤلفه‌های چهارگانه تربیتی به شرح ذیل است:

یک) در صحرای سینا به دلیل نزدیکی به مصر و قرار گرفتن در مسیر، همچنین وجود بیابانهای سوزان و بی‌آب و علف و هوای بسیار سرد یا داغ و قابل سکونت نبودن؛ بت‌پرستی و فرهنگ و آداب و رسوم پیچیده آنجا به این منطقه راه نیافته بود. لذا فرصت را برای سازندگی و از بین بردن اثرات مادی‌گرایی که در مصر توسط فراعنه به وجود آمده بود، فراهم کرده و آنها را آماده تشکیل حکومت جدیدی در سالهای بعد می‌کرد و به این ترتیب، تربیت به معنای برانگیختن، شکوفا کردن و رشد دادن استعدادهای انسان در جهت کمالی که شایسته اوست، از راه فراهم کردن این عوامل و رفع موانع و اسباب بازدارندگی کمال، در این بیابان بهتر تحقق می‌یافت.

دو) تبدیل شدن محل ناشناخته، خشک و برهوت به مکانی مقدس و پر ارزش در کتاب مقدس و عنایت خاص از طرف پروردگار به کوه که هر زمان قرار است وحی و فرمان هدایتگری نازل شود وی این کوه بوده است و هر زمان قرار است مردم اعجازی را مشاهده کنند، باز از وجود این کوه بلند و با عظمت استفاده شده است؛ نشان از تقدس و بزرگداشت حضرت موسی (ع) به عنوان مری دارد.

سه) پاسخگویی خدای متعال به درخواست رؤیت، با وجود قبیح بودن این درخواست و با توجه به ویژگی‌های فرهنگی و جغرافیای فرهنگی مردم مصر، نشان از رحمت و مهرورزی مری نسبت به تربیت‌شونده دارد.

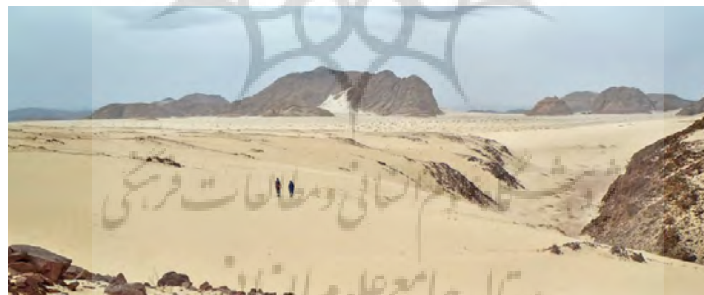
سید جواد خاتمی و همکاران ◊ ۳۷۱

چهار) توجه به جغرافیای انسانی مردم مصر در تبیین مجازات سخت خدای متعال در گوساله‌پرستی، نشان از حق مریی بر تربیت‌شونده در مواقع لزوم دارد.

پیوستها

شکل ۱: جایگاه کوههای مغاره، کاترین، سینا، سینای شمالی و سینای جنوبی (google.e)

شکل ۲: نمایی از بیابان در صحرای سینا (<http://discoversinai.net>)

۳۷۲ ◆ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

شکل ۳: نام و محل قبایل موجود در صحرای سینا و بدویان صحرای سینا

شکل ۴: مصر، سینا، سنت کاترین، وادی لجا، بیشه‌های زیتون

<http://www.soniahalliday.com/category-view3.php?pri=EG13A-0-99JT.jpg>

شکل ۵: صومعه سنت کاترین در پای کوه سینا، ساخته شده در قرن شش میلادی

<http://discoversinai.net/english/tourist-information/sinai-maps>

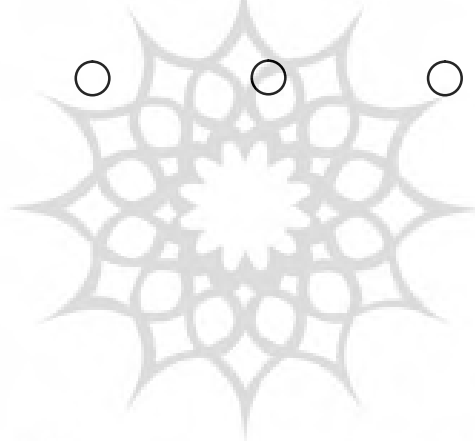

شکل ۶: صومعه سنت کاترین در پای کوه سینا

<http://discoversinai.net/english/tourist-information/sinai-maps>

شکل ۷: خدایان مصری که هیبتی شبیه به انسان با سر حیوان (معمولاً شغال، میمون یا سگ) داشتند

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

منابع

- قرآن کریم.
- ابن فقیه، احمد بن محمد (۱۴۱۶ ق). **البلدان**. بیروت: عالم الکتب.
- ابوالفتوح رازی، حسین بن علی (۱۴۰۸ ق). **روض الجنان و روح الجنان فی تفسیر القرآن**. مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
- ابوالفداء اسماعیل بن علی (۲۰۰۷ م). **تقویم البلدان**. قاهره: مکتبه الثقافه الدینیة.
- احسانی و بناری (۱۳۸۷). **روش‌شناسی تفسیر تربیتی در قرآن**. قرآن و علم، ش ۳.
- اعرافی؛ بناری و رضایی اصفهانی (۱۳۸۷). **«اقتراح: روش‌شناسی و مفهوم‌شناسی تفسیر تربیتی قرآن»**. قرآن و علم، ش ۳.
- افشاگر، ذبیح (۱۳۸۷). **«آسیب‌شناسی تفسیر و تفاسیر تربیتی قرآن»**. قرآن و علم، ش ۳.
- بلخی (۱۴۲۳ ق). **تفسیر مقاتل بن سلیمان**. بیروت: دار احیاء التراث.
- حر عاملی، محمد بن حسن (بی‌تا). **تفصیل وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه**. قم: مؤسسه آل‌البیت علیهم‌السلام.
- حموی بغدادی، یاقوت (۱۹۹۵ م). **معجم البلدان**. بیروت: دار صادر.
- رضایی اصفهانی، محمد علی (۱۳۹۲). **منطق تفسیر ۵**. پژوهشگاه بین‌المللی المصطفی.
- **روزنامه مشرق** (۱۳۹۱). **«آنچه در شبه جزیره سینا می‌گذرد»**. برگرفته از: <http://www.mashreghnews.ir/fa/print/197539>
- **روزنامه همشهری** (۱۳۹۴). <http://hamshahronline.ir/details/151504>.
- ژویو (۱۳۸۵). **اساطیر مصر**. ترجمه ابوالقاسم اسماعیل پور. تهران: کاروان.
- **«شبه جزیره سینا»** (۲۰۰۳). برگرفته از: <http://www.planetdivers.eu/Dahab/Weather-and-Climate-of-Sina>
- طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ ق). **المیزان فی تفسیر القرآن**. قم: دفتر انتشارات اسلامی حوزه علمیه.
- طبرسی، فضل بن حسن (۱۳۷۲). **مجمع البیان فی تفسیر القرآن**. فضل‌الله طباطبایی. تهران: ناصر خسرو.
- طبری، محمد بن جریر (۱۳۸۷). **تاریخ الأمم والملوک**. بیروت: دارالتراث، طبع الثانیة.
- طوسی، اسدالله (۱۳۹۴). **قرآن و تعلیم و تربیت اسلامی**. قم: مرکز مطالعات و پژوهشهای فرهنگی حوزه علمیه.
- طوسی، محمد بن حسن (بی‌تا). **التبیان فی تفسیر القرآن**. بیروت: دار احیاء التراث العربیه.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ ق). **تهذیب الأحکام**. تهران: دارالکتب الإسلامیه.

۳۷۶ ♦ تفسیر تربیتی آیات سینایی در قرآن کریم

- فخر رازی، محمد بن عمر (۱۴۲۰ ق). **مفاتیح الغیب، التفسیر الکبیر**. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
- فیض کاشانی، ملامحسن (۱۴۱۵ ق). **تفسیر الصافی**. تهران: مکتبه الصدر.
- گروهی از نویسندگان (۱۳۸۸). **سفرنامه‌های خطی فارسی**. تهران: اختران.
- مختارحسینی و همکاران (۱۳۸۱). **برآورد استراتژیک مصر**. تهران: مؤسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
- مصطفوی، حسن (۱۳۸۵). **التحقیق فی کلمات القرآن الکریم**. مرکز نشر آثار علامه مصطفوی.
- مقدسی، محمد بن احمد (۱۳۶۱). **احسن التقاسیم فی معرفه الاقالیم**. ترجمه علینقی منزوی. تهران: شرکت مؤلفان و مترجمان.
- مکارم شیرازی، ناصر (۱۴۲۱ ق). **الأمثل فی تفسیر کتاب الله المنزل**. قم: مدرسه امام علی بن ابی طالب.
- ورونیکا، ایونس (۱۳۷۵). **اساطیر مصر**. ترجمه باجلان فرخی. تهران: اساطیر.
- هاشمی، سید حسین (۱۳۸۸). «**چیستی و اهداف توبیت**». پژوهشهای قرآنی، ش ۶۰-۵۹.
- هاکس، جیمز (۱۳۷۷). **قاموس کتاب مقدس**. تهران: اساطیر.
- یعقوبی، احمد بن ابی یعقوب (بی تا). **تاریخ البعقوبی**. بیروت: دارصادر.
- **The Holy Quran.**
- **Encyclopedia of Judaica** (1992). Braille Publications. In: <http://www.jewishvirtuallibrary.org>
- M.A., Rev. (1866). "Notes on the Geology of Sinai". *Quarterly Journal of the Geological Society*, 22: 491-493. F.W, Holland.
- "Sinai Places to see" (2004). In: <http://www.allsinai.info/sites/sites.htm>. AllSinai.info. All rights reserved. By bacoo.de
- Smith, William (1901). **Sinai Dictionary of the Smith Bible**. <http://www.biblestudytools.com/dictionaries/smiths-bible-dictionary/sina-i.html>
- Abu Al-Fida, Ismail bin Ali (2007). **Calendar of Countries**. Cairo: Religious Culture Library.
- Abu Al-Futuh al-Razi; Hussein ibn Ali (1408 AH). **Rawd al-Jannan and Ruh al-Jannan in the interpretation of the Qur'an**. Mashhad: Astan Quds Razavi Islamic Research Foundation.
- A Group of Writers (2009). **Persian Manuscripts**. Tehran, Akhtaran.
- Arafı, Banari & Rezaei Esfahani (2008). "Design: Methodology and Conceptology of Educational Interpretation of the Quran". *Journal of Quran and Science*, No 3.
- Balkhi (1423 AH). **Tafsir Muqatil ibn Sulayman**. Beirut: Dar Ehya Al-Tarath.

- Efshagar, Zabih (2008). “**Pathology of Quranic Interpretation and Educational Interpretations**”. *Journal of Quran and Science*, No 3.
- Ehsani & Banari (2008). “**Methodology of Educational Interpretation in the Quran**”. *Journal of Quran and Science*, No 3.
- Faiz Kashani, Mulla Mohsen (1415 AH). **Tafsir al-Safi**. Tehran: Sadr School.
- Fakhr Razi, Muhammad ibn Umar (1420 AH). **Mafatih al-Ghayb, Tafsir al-Kabir**. Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabi.
- *Hamshahri Newspaper* (2015). <http://hamshahrionline.ir/details/151504>
- Hashemi, Seyed Hossein (2009). “**What and Objectives of Education**”. *Journal of Quranic Research*, No. 59-60.
- Hawks, James (1998). **Holy Dictionary**. Tehran: Asatir Publications.
- Homavi Baghdadi, Yaqut (1995). **Dictionary of Countries**. Beirut: Dar Sader.
- Homavi Baghdadi, Yaghut (2004). **Dictionary of Countries**. Tehran: Cultural Heritage Organization.
- Hor Ameli, Muhammad ibn Hassan (No Date). **Elaboration of Shiite means to study Sharia issues**. Qom: Al-Bayt Foundation, peace be upon them.
- Ibn Faqih, Ahmad ibn Muhammad (1416 AH). **Al-Baldan**. Beirut: Alam Al-Kotob.
- J. Vivo (2006). **Egyptian mythology**. Trans. Abulqasem Ismailpour. Tehran: Caravan Publications.
- Makarem Shirazi, Nasser (1421 AH). **Multifaceted interpretation of the book of God Almighty**. Qom: Madrasa Imam Ali ibn Talib.
- *Mashreq Newspaper* (2012). “**Report about what is happening in Sinai Peninsula**”. In: <http://www.mashreghnews.ir/fa/print/197539>
- Mokhtar Hosseini et al. (2002). **Strategic Estimation of Egypt**. Tehran: Abrar Contemporary International Studies and Research Institute Publications.
- Moqaddasi, Mohammad Ibn Ahmad (1982). **Ahsan Al-Taqasim Fi Maarefa Al-Aqalim**. Trans. By. Alinaghi Monzavi. Tehran: Company of Authors and Translators.
- Mustafawi, Hassan (2006). **Research in the words of the Holy Quran**. Al-Mustafawi Al-Mustafawi Publishing Center.
- “**Olive Article**” (2016). <https://fa.wikipedia.org/wiki>
- Rezaei Esfahani, Mohammad Ali (2013). **Logic of Interpretation 5**. Al-Mustafa International Research Institute.
- “**Sinai Peninsula Article**” (2003). In: <http://www.planetdivers.eu/Dahab/Weather-and-Climate-of-Sina>
- Tabari, Mohammad Ibn Al-Jarir (2008). **Tarikh Al-Omam Va Al-Moluk**. Beirut, Dar Al-Tarath, Second Edit.

- Tabarsi, Fadl Ibn Hassan (1993). **Majma 'al-Bayan fi Tafsir al-Quran**. Fazlullah Tabatabai. Tehran: Nasser Khosrow.
- Tabatabai, Sayyed Muhammad Hussein (1417 AH). **Al-Mizan in the interpretation of the Qur'an**. Qom: Islamic Publications Office of the seminary.
- Tusi, Asadollah (2015). **Quran and Islamic Education**. Qom: Center for Cultural Studies and Research, Seminary.
- Tusi, Muhammad ibn Hassan (No Date). **Al-Tebyan Fi Tafsir Al-Quran**. Beirut: Dar Al-Ahya Al-Tarath Al-Arabiya.
- Tusi, Muhammad ibn Hassan (1407 AH). **Tahdhib al-Ahkam**. Tehran: Islamic Library.
- Veronica, Evans (1996). **Egyptian mythology**. Trans. Bajlan Farrokhi. Asatir Publications.
- Ya'qubi, Ahmad ibn Abi Ya'qub (No Date). **Tarikh al-Ya'qubi**. Beirut: Dar Sadr.

